

Р.В. ВЕРЕША,
кандидат юридичних наук, доцент
(Академія адвокатури України)

НЕОБЕРЕЖНІСТЬ ТА ЇЇ ВИДИ (КОМЕНТАР ДО СТ. 25 КК УКРАЇНИ)

Ключові слова: вина, психічне ставлення, злочинна недбалість, злочинна самовпевненість, свідомість, воля, склад злочину.

Стаття 25. Необережність та її види

1. Необережність поділяється на злочинну самовпевненість та злочинну недбалість.

2. Необережність є злочинною самовпевненістю, якщо особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), але легковажно розраховувала на їх відвернення.

3. Необережність є злочинною недбалістю, якщо особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), хоча повинна була і могла їх передбачити.

1. До злочинів, які можуть бути вчинені з необережності, відповідно до чинного КК України, належать ті, обов'язковою ознакою яких є наявність суспільно небезпечних наслідків (злочини з матеріальним складом).

2. За своїм змістом ст. 25 КК України охоплює два види необережної форми вини: злочинну самовпевненість і злочинну недбалість.

Злочинна самовпевненість відповідно до ч. 2 ст. 25 КК України має місце тоді, коли особа:

1) передбачає можливість настання суспільно небезпечних наслідків своєї дії чи бездіяльності (інтелектуальний момент);

2) легковажно розраховує на відвер-

нення цих наслідків (вольовий момент). При цьому винуватий усвідомлює суспільну небезпечність свого діяння (невідповідність його закону, службовим, професійним або загальноприйнятим правилам тощо).

При злочинній недбалості відповідно до ч. 3 ст. 25 КК України особа:

1) не передбачає можливості настання суспільно небезпечних наслідків своєї дії або бездіяльності;

2) повинна була передбачити такі наслідки;

3) могла їх передбачити.

У цьому випадку винуватий не усвідомлює суспільної небезпечності своєї поведінки, тому не передбачає можливості настання суспільно небезпечних наслідків.

3. Злочин вважається вчиненим за злочинної самовпевненості, коли особа:

1) передбачає лише можливість суспільно небезпечних наслідків своєї дії або бездіяльності;

2) розраховує на реальні сили (наприклад, знання, досвід, вміння, фізичні сили, сили природи) або конкретні обставини (надійність технічних засобів, дія інших сил тощо), які дозволять уникнути настання суспільно небезпечних наслідків;

3) її розрахунки були легковажними (невиправданими) і такі наслідки настали.

У цьому випадку винуватий, з одного боку, недостатньо оцінив значення обста-

вин, які могли викликати суспільно небезпечні наслідки, а з другого – переоцінив свої можливості або інші обставини, які могли б відвернути такі наслідки. І у першому, і у другому випадках особа діє необачно і легковажно. Так, водій автомобіля, який перевищує гранично допустиму швидкість, легковажно розраховує, що він завдяки своєму досвіду та умінню не вчинить наїзду на пішохода, але такий наїзд стався.

За злочинної самовпевненості відсутнє свідоме припущення шкідливих наслідків, оскільки винуватий сподівається, хоча і легковажно, на певні конкретні обставини, які здатні їх відвернути. Цим злочинна самовпевненість відрізняється від непрямого умислу, за якого особа свідомо припускає настання суспільно небезпечних наслідків, а якщо і сподівається, що вони не настануть, то це є невизначена надія, надія на «щось», а не на конкретні обставини.

4. Злочинна недбалість виражається у непередбаченні винуватим суспільно небезпечних наслідків своєї дії або бездіяльності. Це – одна з важливих ознак, яка дозволяє відмежувати недбалість від обох видів умислу і від злочинної самовпевненості. Інші ознаки, притаманні недбалості, – це обов'язок і можливість особи передбачити суспільно небезпечні наслідки свого діяння.

Обов'язок бути уважним і розсудливим при вчиненні певних дій, передбачати настання їх шкідливих наслідків покладається на громадян законом, спеціальними нормами та правилами, які регулюють службову або професійну діяльність тощо.

Однак наявність одного лише обов'язку передбачати суспільно небезпечні наслідки своєї дії або бездіяльності не є достатньою підставою для визнання особи винуватою у злочинній недбалості. Суттєве значення має фактична можливість особи передбачати вказані наслідки. Ця можливість пов'язана, по-перше, з деякими суб'єктивними властивостями особи (рівень спеціальних знань у конкретній галузі, життєвий і практичний досвід тощо), по-друге, – з тими конкретними умовами, в яких діяла така особа.

5. При вирішенні питання про злочинну недбалість слід звернути увагу на проблему визначення її змісту.

Відповідно до ч. 3 ст. 25 КК України, «необережність є злочинною недбалістю, якщо особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), хоча повинна була і могла їх передбачити». Це формулювання фактично не містить відмінностей від формулювання ст. 8 КК УРСР 1960 р. Оскільки за злочинної недбалості особа не передбачає суспільно небезпечних наслідків свого діяння, виникає питання про суб'єктивні складові підстави кримінальної відповідальності такої особи. Чи дійсно законодавець формулювання злочинної недбалості відображає вину суб'єкта злочину?

Згідно з психологічною теорією вини, вина в кримінальному праві розглядається як психічний акт, певне психічне ставлення. Формально-юридичною підставою змісту вини є ст. 23 КК України, де вина визначається як родове поняття умислу або необережності. Законодавча характеристика умислу, безперечно, включає психологічні компоненти. Однак при нормативному визначенні необережності вони не так очевидні, а в такому її виді, як злочинна недбалість, – неоднозначні. Законодавець формулює психічний зміст злочинної недбалості у вигляді негативної характеристики («не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків»). Додаткові ознаки недбалості («повинна була і могла їх передбачити») не включають психологічних компонентів, оскільки вказують на обов'язковість і можливість передбачати, а не на реальне передбачення. Обов'язок вказує на наявність нормативної вимоги, припису даній особі передбачати настання суспільно небезпечних наслідків своїх дій. Встановлення можливості передбачає з'ясування того, чи здатна та чи інша особа взагалі інтелектуально і фізично передбачити настання суспільно небезпечних наслідків. Ні перше, ні

друге не відбивають будь-якого психічного ставлення. Обов'язок не має зв'язку з психічним ставленням за матеріальними та логічними підставами. Можливість означає потенційну, нереалізовану поведінку, тоді як кримінальне право вимагає встановлення вини дійсної, а не можливої.

В літературі з кримінального права можна зустріти також положення, згідно з яким спірним видається твердження про те, що при необережності психічна діяльність лише звукується. Якщо законодавець, визначаючи, наприклад, обмежену осудність (ч. 1 ст. 20 КК України), говорить про нездатність повною мірою усвідомлювати свої дії і бездіяльність та (або) керувати ними, то при визначенні злочинної недбалості повністю заперечує усвідомлення і передбачення. Посилання на критерії «міг» і «повинен» вказують, про що було зазначено вище, на можливе передбачення та усвідомлення, а не на дійсне.

Деякі вчені відмічають, що вина, як юридична категорія передбачає не взагалі психічне ставлення людини до будь-чого, а її ставлення до конкретно визначених в законі обставин – наслідків. Якщо такого ставлення за злочинної недбалості за прямою вказівкою закону немає – відповідно, не може бути і психічного ставлення як варіанту вини. На відсутність, певною мірою, збігу формули вини у виді злочинної недбалості з психічним ставленням вказують і представники психологічної теорії вини. Віднесення до вольового моменту ознаки «повинен був і міг передбачити» є спірним. Її можна розглядати лише як нереалізовану потенційність свідомості та волі. У прямому розумінні в цій формулі немає й інтелектуального моменту.

Інший варіант встановлення психологічного змісту недбалості пов'язаний з пошуком його в тому, що передує настанню наслідку, тобто у ставленні до діяння. Прихильники цього напряму вбачають психологічну основу недбалості у розумінні особою того, що вона створює певну ймовірність настання шкоди через недостатню проду-

маність своїх дій, що вона свідомо вступає у сферу невизначеності, яка не виключає заподіяння шкоди.

Заслуговує на увагу інтерпретація необережності в Кримінальному кодексі Швейцарії. Необережність «має місце, якщо особа, що вчинила злочин або проступок, діє внаслідок необачності, що суперечить обов'язку, не враховуючи наслідків своєї злочинної поведінки і не беручи їх до уваги. Необачність суперечить обов'язку, якщо особа не додержується заходів обережності, які вона зобов'язана застосувати в силу обставин або її особистих якостей», тобто відсутність передбачення наслідків діяння за недбалості не означає відсутності будь-якого ставлення взагалі до настання таких наслідків, оскільки це б означало відсутність вини.

При цьому слід зазначити, що відсутність передбачення суспільно небезпечних результатів не є порожнечою в психіці людини, а є ставленням з позитивним змістом, яке полягає у тому, що в момент вчинення злочинного діяння у особи є реальна можливість передбачити ці результати. Воно (відсутність передбачення) передбачає існування реального психічного фактора, що сприяє настанню небажаних наслідків, без яких злочинний результат не настав би взагалі.

У злочинно недбалому психічному ставленні також розрізняють два моменти – позитивний та негативний. Під негативним моментом розуміється відсутність передбачення суспільно небезпечних наслідків, а позитивний момент вбачається в наявності обов'язку і можливості такого передбачення.

Відповідальність при вчиненні злочину за наявності вини у виді злочинної недбалості може наставати тому, що непередбачення суспільно небезпечних наслідків пояснюється відсутністю у суб'єкта злочину необхідної уважності та передбачливості за наявності обов'язковості і об'єктивної можливості передбачати ці наслідки.

Однак у теорії кримінального права висловлена й інша точка зору, а саме: зміст психічного ставлення суб'єкта за зло-

чинної недбалості полягає не в можливості усвідомлювати суспільно небезпечний і протиправний характер своїх дій, а в дійсному усвідомленні особою суспільної небезпечності і протиправності вчиненої нею дії або бездіяльності. При цьому відсутність передбачення суспільно небезпечних наслідків діяння ототожнюється з інтелектуальною помилкою. При злочинній недбалості можлива не лише відсутність вольових зусиль, спрямованих на заподіяння суспільно небезпечних наслідків, а й усвідомлення можливості їх настання. Такий стан можна охарактеризувати як певну бездіяльність психіки щодо суспільно небезпечних наслідків, оскільки можливість не є дійсністю.

У філософії прийнято розрізняти абстрактну і реальну можливість. Абстрактна можливість – це відсутність будь-яких умов, що породжують окремі явища, але водночас – і відсутність умов, що перешкоджають його виникненню. Така можливість може бути порівняна з категорією випадковості. Реальна можливість означає наявність низки необхідних умов реалізації, тобто перетворення на дійсність даного явища. Виходячи з цього, абстрактна можливість передбачення має місце за випадкового заподіяння шкоди, коли людина в кримінально-правовому сенсі не могла передбачати настання суспільно небезпечних наслідків, оскільки були відсутні будь-які передумови для цього. Не було, відповідно, і психічного ставлення до них (вини). Таким чином, відсутність передбачення – як психічне ставлення – можливе лише тоді, коли можливість передбачення реальна, тобто коли вона ґрунтується на певних факторах, що можуть розцінюватись як умови реалізації передбачення. Відповідно, щоб встановити конкретний зміст

психічного ставлення суб'єкта до суспільно небезпечних наслідків діяння за злочинної недбалості, необхідно з'ясувати, які психічні явища і процеси становлять суб'єктивну передумову (реальну можливість) передбачення, що конкретно заповнює той уявний вакуум, що утворюється, коли передбачення у значенні, вжитому в ч. 2 ст. 25 КК України, відсутнє.

Таким чином, у теорії кримінального права можна виділити такі основні варіанти розуміння психологічного змісту злочинної недбалості:

1) відсутність психічного ставлення до суспільно небезпечного наслідку, який передбачений як обов'язкова ознака у відповідному складі злочину;

2) визначення психологічної основи злочинної недбалості через певну ймовірність настання суспільно небезпечних наслідків;

3) відсутність передбачення суспільно небезпечних наслідків є ставленням з позитивним змістом, яке полягає у тому, що в момент вчинення злочинного діяння у особи є реальна можливість передбачити ці суспільно небезпечні наслідки;

4) у психічному ставленні за злочинної недбалості розрізняються два моменти: позитивний і негативний;

5) психічне ставлення розглядається як потенційне, що засновано на реальній, але нереалізованій можливості передбачення.

Найбільш обґрунтованою є точка зору, відповідно до якої інтелектуальним елементом злочинної недбалості є непередбачення настання суспільно небезпечних наслідків за наявності об'єктивної можливості цього. Вольовий елемент злочинної недбалості характеризується вольовим характером вчиненої особою дії або бездіяльності.

РЕЗЮМЕ

В статье содержится научный комментарий ст. 25 Уголовного кодекса Украины.

SUMMARY

The article contains a scientific commentary to the Article 25 of Criminal Code of Ukraine.

*Рекомендовано кафедрою кримінального та адміністративного права
Подано 10.02.2011.*